

ТЕТЯНА ПЕТРІВНА МАТЮШКОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-7973-4581>,

e-mail: t.matiushkova@gmail.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Визначено такі криміналістичні аспекти забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, як техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний і методико-криміналістичний. Проаналізовано нормативні документи, наукову літературу та сучасний світовий і вітчизняний досвід забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Визначено складові елементи кожного з виділених криміналістичних аспектів забезпечення такої безпеки. Сформульовано напрямки подальших наукових досліджень з метою вдосконалення криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики (або методики розслідування окремих видів злочинів).

Ключові слова: криміналістичні аспекти, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, кримінальне судочинство, захист прав і свобод людини, заходи забезпечення безпеки.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою зобов'язує держави вживати заходів щодо забезпечення безпеки жертв, а також безпеки їхніх сімей і свідків з їх боку та їх захисту від залякування і помсти¹. Це є важливим компонентом системи протидії злочинності, що може обумовлювати готовність жертв і очевидців злочинів, а також осіб, причетних до їх вчинення, сприяти їх розслідуванню. Як доведено проведено Н. С. Карповим і О. І. Габро дослідження, майже кожна третя особа з тих, які брали участь у розслідуванні, зазнавала незаконного впливу з боку членів злочинних формувань з метою зміни показань, відмови від давання показань тощо [1, с. 256].

Аналіз наукової літератури свідчить про достатню увагу вчених до кримінальних, процесуальних та оперативно-розшукових аспектів проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства [2; 3; 4; 5] і необхідність більш ретельного дослідження його криміналістичних аспектів. Нечисленні праці відображають переважно проблеми анонімос-

ті допиту свідків [6], рекомендації з тактичних особливостей допиту та впізнання у режимі відеоконференції [7]. Зазначене обумовлює необхідність систематизації наявних здобутків з метою формування положень із криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та визначає доцільність подальших наукових досліджень з метою вдосконалення й доповнення цих положень і розвитку науки криміналістики.

Стан дослідження проблеми

Конвенція про захист прав та основоположних свобод гарантує право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи, публічне проголошення судового рішення і водночас визначає можливості обмеження цього права, у тому числі тією мірою, яку визнано судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя². Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) також свідчить про можливість обмеження відкритості й публічності процесу для того, щоб, наприклад, забезпечити безпеку свідків чи нерозголошення відомостей про

¹ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою : від 29.11.1985 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 29.11.2020).

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.11.2020).

них або сприяти вільному обміну інформацією та думками під час здійснення судочинства (див. п. 37 рішення у справі «Б. і П. проти Сполученого Королівства»¹) за умов достатньої переконливості й повного пояснення відповідних міркувань безпеки (див. п. 65 рішення у справі «Шагін проти України» № 20437/05)². На нашу думку, важливого значення також набувають види заходів забезпечення безпеки та обумовлені ними види технічних засобів і методів, а також тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д) за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки, та розслідування злочинів за участю таких осіб у цілому.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є систематизація та вдосконалення теоретичних положень криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, а завданням – визначення змісту й елементів криміналістичних аспектів досліджуваної діяльності.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що зараз в Україні відсутні комплексні дослідження криміналістичних аспектів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу

У багатьох країнах завдання державного захисту осіб, які сприяють правосуддю, успішно здійснюють спеціальні державні органи, а в США державним захистом учасників кримінального провадження займається відомство, що не має функцій з розкриття та розслідування злочинів, – Служба федеральних маршалів (*United States Marshals Service*). Маршали США (*U.S. Marshals*) – це посадові особи федеральної системи юстиції, що підпорядковуються Генеральному прокуророві США (*U.S. Attorney General*) через Міністерство юстиції США (*U.S. Department of Justice*) та здійснюють свої функції в межах федерального судового

округу³. При цьому заходи із забезпечення безпеки мають безперервний характер – вони починаються з раннього виявлення уразливих або заляканих свідків, продовжуються супроводженням свідків поліцією і життям заходів щодо їх захисту під час давання показань у залі суду та завершуються вжиттям (у крайньому випадку) заходів щодо постійної зміни особистості та переїзду цих осіб [8, с. 14]. Огляд Рекомендацій Rec(2005)9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють із правосуддям, свідчить, що хоча в Україні й запроваджено значну частину відповідних законодавчих і практичних заходів⁴, але водночас існують шляхи для вдосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з урахуванням європейських стандартів і найкращих практик зарубіжних країн [9].

За національним законодавством забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень), – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя. Здійснення заходів безпеки в Україні покладається за підслідністю на органи Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких із цією метою створюються спеціальні підрозділи⁵.

³ Facts and Figures 2020 // U.S. Marshals Service : сайт. <https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/facts.pdf> (дата звернення: 29.11.2020).

⁴ Рекомендація Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям : від 20.04.2005 // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2005_9_2005_04_20.pdf (дата звернення: 29.11.2020).

⁵ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 29.11.2020).

¹ B v The United Kingdom; P v The United Kingdom: ECHR 24 Apr 2001 // SWARB.CO.UK : сайт. URL: <https://swarb.co.uk/b-v-the-united-kingdom-p-v-the-united-kingdom-echr-24-apr-2001-2/> (дата звернення: 29.11.2020).

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шагін проти України» (Заява № 20437/05) : від 10.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612 (дата звернення: 29.11.2020).

Перелік осіб, стосовно яких можуть здійснюватися заходи забезпечення безпеки, визначено у ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон України). Зокрема, до них належать: особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брала участь чи сприяла у виявленні, попередженні, припиненні та розкритті злочинів; потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники, персонал органу пробації, викривач, експерт, спеціаліст, перекладач, понятний, члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах «а»–«е» згаданої статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Рішення про застосування заходів безпеки можуть ухвалювати слідчий, прокурор або суд, у провадженні яких перебувають кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь зазначені вище особи, а також орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню чи припиненню злочинів (ч. 2 ст. 3 Закону України), та слідчий суддя (п. 3 ч. 6 ст. 206 КПК України).

На думку М. В. Тимчаль, діяльність із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, являє собою комплекс (або систему) необхідних заходів (правових, організаційних, технічних та інших), що забезпечуються уповноваженими законом органами за наявності загрози життю, здоров'ю, тілесній недоторканності, майну, честі та гідності осіб у зв'язку з їх участю у кримінальному процесі та з метою належного здійснення правосуддя (виявлення, запобігання, протидії, розкриття та розслідування злочинів, а також розгляду кримінальних проваджень) [2, с. 21]. Уважаємо, що вказані організаційні, технічні й інші заходи охоплюються криміналістичними положеннями забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Зокрема, у криміналістичному забезпеченні розслідування злочинів виділяють техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне та методико-криміналістичне забезпечення [10, с. 4]. На наш погляд, зазначені напрями можуть стати основою для формування меж криміналістичних аспектів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Так, *техніко-криміналістичний* аспект забезпечення безпеки учасників кримінального

судочинства охоплюватиме розроблення та вдосконалення наукових засад і криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних технічних засобів і методів здійснення досліджуваної діяльності. Серед відповідних засобів слід виділити різноманітну електронно-обчислювальну техніку (комп'ютери), відеокамери, охоронні системи, системи відеоспостереження, електронні браслети, спеціальні засоби індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку, технічні засоби захисту приміщень тощо. Серед методів використання зазначених та інших засобів перш за все слід відмітити кібернетичні засоби, засоби акустичного аналізу звукових слідів, психодіагностики, криміналістичної діагностики, криміналістичної ідентифікації, версифікації, моделювання тощо.

Зміст *тактико-криміналістичного* забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства полягатиме у розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування організаційних заходів і тактичних засобів і методів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій) підготовки, проведення та фіксації окремих слідчих (розшукових) дій за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки. Зокрема, на етапі підготовки С(Р)Д за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки, всі учасники мають бути попереджені та зобов'язані дотримуватись певних заходів безпеки – не повідомляти сторонніх про час та місце проведення С(Р)Д, завчасно відключити функцію геопросторового визначення місця перебування на своїх мобільних телефонах, транспортних засобах тощо. Такі підготовчі дії мають виконувати і самі слідчий та інші співробітники правоохоронних органів. Також необхідно розробити особливості тактики допиту та впізнання, під час проведення яких з метою унеможливлення ідентифікації голосу особи, щодо якої забезпечується безпека, використовуються технічні засоби для створення акустичних перешкод. До того ж у викривачів, очевидців злочинів, постраждалих від них та/або інших осіб, стосовно яких здійснюються заходи забезпечення безпеки, виникає особливий психологічний стан. Він може, серед іншого, обумовлюватися побоюваннями за життя і здоров'я (як власні, так і близьких) у зв'язку з погрозами або іншими протиправними діями щодо них з боку злочинців або через відчуття розпачу, спричинене зміною місця проживання, роботи й навчання та іншими факторами. Це обумовлює доцільність залучення психологів як до участі у проведенні окремих

С(Р)Д, що проводяться за участю осіб, безпека яких забезпечується, так і до роботи з ними в цілому протягом усього розслідування. У вітчизняній криміналістичній літературі методичні рекомендації з окреслених специфічних питань, притаманних досліджуваній діяльності, відсутні.

Методико-криміналістичне забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, на наш погляд, має охоплювати розроблення методичних рекомендацій з питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що обумовлюються забезпеченням безпеки осіб. Такі рекомендації відображатимуть особливості взаємодії правоохоронних органів під час забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, особливості використання спеціальних знань, особливості співпраці з національними державними установами і правоохоронними органами інших країн, типові ситуації, що можуть скластися під час розслідування злочинів у зв'язку з необхідністю забезпечення безпеки певної особи та під час забезпечення її безпеки на різних етапах розслідування, рекомендації щодо найбільш доцільних алгоритмів дій у таких ситуаціях з метою успішного розслідування злочинів певного виду тощо. При цьому зазначені криміналістичні рекомендації можуть стати структурним елементом методик розслідування окремих видів злочинів, наприклад корупційних, злочинів проти основ національної безпеки, проти правосуддя, злочинів, учинених злочинними організаціями, тощо. Загальний характер рекомендацій з організації розслідування вказаних злочинів, під час здійснення якого забезпечується безпека учасників кримінального судочинства, дозволяє визначити їх стратегічний характер. Урахування слідчими методичних рекомендацій з питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що обумовлюються забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства, сприятиме ефективній протидії сучасним злочинам.

Висновки

Резюмуючи вищевикладене, слід зауважити, що криміналістичними аспектами за-

безпечення безпеки учасників кримінального судочинства є техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний і методико-криміналістичний аспекти. Техніко-криміналістичний має охоплювати розроблення та вдосконалення наукових засад і криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних технічних засобів і методів забезпечення безпеки осіб. Зміст тактико-криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства становитиме розроблення наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування організаційних заходів і тактичних засобів та методів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій) під час підготовки, проведення і фіксації окремих слідчих (розшукових) дій за участю осіб, стосовно яких забезпечуються заходи безпеки. Методико-криміналістичне забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства має охоплювати розроблення методичних рекомендацій з питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що обумовлюються забезпеченням безпеки осіб, а саме особливостей взаємодії правоохоронних органів під час забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, особливостей використання спеціальних знань, особливостей співпраці з національними державними установами і правоохоронними органами інших країн, а також щодо типових ситуацій, що можуть скластися під час розслідування злочинів у зв'язку з необхідністю забезпечення безпеки певної особи та під час забезпечення її безпеки на різних етапах розслідування, рекомендацій щодо найбільш доцільних алгоритмів дій у таких ситуаціях з метою успішного розслідування злочинів певного виду тощо.

Подальші наукові дослідження зазначених положень криміналістичного забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства сприятимуть розвитку науки криміналістики та вдосконаленню її окремих розділів (криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики або методики розслідування окремих видів злочинів).

Список бібліографічних посилань

1. Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 254–266.
2. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 222 с.
3. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 198 с.

4. Тарасенко Р. В. Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні, процесуальні та оперативно-розшукові основи : монографія. Одеса : Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2015. 510 с.
5. Глобенко Г. І. Окремі аспекти інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дидоренка*. 2018. Т. 4, № 84. С. 63–70.
6. Матюшкова Т. П. Актуальные вопросы обеспечения анонимности при допросе // Современные тенденции развития юридической науки : материалы Междунар. науч.-теорет. конф. молодых ученых / под общ. ред. А. Дарменова ; Карагандинская акад. МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова. Караганда, 2020. С. 132–134.
7. Методичні рекомендації щодо особливостей проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування / О. О. Юхно, С. Є. Абламський, О. О. Бондаренко та ін. // Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : Стильна тип., 2017. С. 327–355.
8. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime / United Nations Office on Drugs and Crime. Vienna-New York, 2008. 124 p.
9. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. С. 119–128.
10. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

Надійшла до редколегії 09.12.2020

МАТЮШКОВА Т. П. ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА: КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Определены такие криминалистические аспекты обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства, как технико-криминалистический, тактико-криминалистический и методико-криминалистический. Проанализированы нормативные акты, научная литература и современный мировой и отечественный опыт обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства. Определены составляющие элементы каждого из выделенных криминалистических аспектов обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства. Сформированы направления дальнейших научных исследований с целью усовершенствования криминалистической техники, криминалистической тактики и криминалистической методики (или методики расследования отдельных видов преступлений).

Ключевые слова: криминалистические аспекты, обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства.

MATIUSHKOVA T. P. ENSURING SECURITY FOR THE PARTICIPANTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS: FORENSIC ASPECTS

One of the urgent tasks of criminalistics has been studied – the content and elements of forensic security of the participants of criminal proceedings have been determined. Traditionally, this activity is given considerable attention in the areas of criminal law, criminal procedure, as well as operative and search activities. The few works of criminalists mainly reflect the problems of anonymity of interrogating the witnesses, recommendations on tactical features of the interrogation and identification by the means of videoconference. Thus, there are currently no comprehensive studies of forensic aspects of ensuring security for the participants of criminal proceedings in Ukraine.

Systematization and improvement of theoretical provisions of forensic security of the participants of criminal proceedings, determining the content and elements of forensic aspects of the researched activity will facilitate both further development of forensic science and have a positive impact on investigative and judicial practice.

The author has defined such forensic aspects of ensuring the security for the participants of criminal proceedings as technical and forensic, tactical and forensic, methodological and forensic. Technical and forensic aspect should cover the development and improvement of scientific principles and forensic recommendations for the application of special technical means and methods of ensuring the security of persons. The content of tactical and forensic security of the participants of criminal proceedings will be the development of scientific principles and forensic recommendations for the application of organizational measures and tactical means and methods (tactics, tactical combinations, tactical operations) during the preparation, conduction and recording of certain investigative (search) actions with the participation of persons, in

respect of whom security measures are provided. Methodological and forensic security of the participants of criminal proceedings should include the development of methodical recommendations on such specific features of investigating certain types of crimes due to the security of individuals, in particular due to the interaction of law enforcement agencies in ensuring the security for the participants of criminal proceedings, the use of special knowledge, cooperation with national state institutions, law enforcement agencies of other countries, etc.

Key words: *forensic aspects, ensuring security for the participants of criminal proceedings.*